

Anneli Vainio
LT, erikoislääkäri

inhimillinen tekijä

Kuoleman kohtaaminen eri kulttuureissa

”Todellinen elämä alkaa, kun menetämme illusioimme. Kun siirrymme illusioista todellisuuteen, meistä tulee ihmisiä.” *Abbé Pierre*

Candoble ceremony, Brasilia

KUVA SEPPÖ SUOMELA, ATLAZ IMAGES

Missio Kambodžassa vuonna 2004. Tehtäväni on ohjata Phnom Penhissä sijaitsevan sairaalan saatto-osaston lääkäreitä palliatiivisessa hoidossa. Eräässä huoneessa on AIDSia sairastava isä kolmetoistavuotiaan poikansa kanssa. Äiti on kuollut samaan tautiin muutama kuukausi sitten, ja muut lapset ovat jääneet kotiin sukulaisten hoiviin. Isä komentelee poikaa vihaisesti eikä näytä antavan arvoa tämän palveluksille. Poika näyttää surulliselta. Isän kuoltua perheenjäsenet hakevat ruumiin haudattavaksi. Poika istuu itkien kuljetusauton perällä. Pihalla itkemme ranskalainen psykologi Maud, tulkkimme Sarin ja minä. Osaston henkilökunta on paennut kansliaan.

Maud kertoo, että potilaan alkaessa tehdä kuolemaa henkilökunta poistuu useimmiten huoneesta. Aloitamme viikoittaiset opetuskokoukset, joissa puhumme surusta ja vaikean sairauden taakasta. Edessäni istuu seitsemän lääkäriä ja viisitoista sairaanhoitajaa. Kysyn, miltä heistä tuntuu, kun potilas on sairauden murtama, ahdistunut ja itkuinen. Miten he suhtautuvat ja mitä he tekevät? Työtoverini katsovat minua ilmeettöminä. Muutan kysymystäni, tarkennan ja yritän saada heitä eläytymään potilaan tilanteeseen. Hiljaisuus. Puhuttelen heitä yksitellen, jolloin eräs hoitajista sanoo: ”Jos potilaalla on ongelmia, voimme pyytää sosiaalihoitajan paikalle.”

Puhun asiasta järjestöni *Douleurs Sans Frontièresin* toimistossa. Tapaan Phnom Penhin yliopiston antropologin, jolta kysyn syytä työtoverieni käytökseen. Rouva Phong selittää, että khmeerien tradition mukaan sellaiset taudit, jotka eivät parane hoidolla, kuten esimerkiksi

Maapalloltamme ei ole löytynyt ainoatakaan esihistoriallista, historiallista tai nykyistä kulttuuria vailla merkkejä uskonnollisesta käyttäytymisestä.

>>

Sielunvaellukseen uskoo useampi suomalainen kuin yleensä luullaan.

AIDS, johtuvat yliluonnollisista syistä. Ne ovat ”epäpuhtaita” tauteja, ja sairasta kosketellessaan myös hoitavat henkilöt tulevat epäpuhtaita. Ihmiset kammoksuvat kuolemaa, aaveita ja kuolevaa potilasta. Kuolemasta tulee uhka, joka tarttuu lähellä oleviin, etenkin perheenjäseniin. Kuolevan lähelle jääminen merkitsee tuhon mahdollisuutta.

Kuvaamani uskomukset ovat esimerkkejä kansanuskomuksista, jotka määräävät kuoleman ja kuoleamisen prosesseja kaikissa kulttuureissa. Kulttuuriantropologi Clyde Kluckhohn väittää uskontoa ihmiselle lajityypilliseksi ominaisuudeksi työkalujen valmistuksen ja käsitteellisen

kielen ohella. Jo 30 000 vuotta sitten sukupuuttoon kuolleen Neandertalin ihmisen tiedetään haudanneen kuolleen. Maapalloltamme ei ole löytynyt ainoatakaan esihistoriallista, historiallista tai nykyistä kulttuuria vailla merkkejä uskonnollisesta käyttäytymisestä.

Muinaissuomalaisilla vainaja siirtyi kuoleman jälkeen Tuonelaan. Lähi-idän uskonnoissa kuten juutalaisuudessa, kristinuskossa ja islamissa ihminen on ainutkertainen, ja kuolemansa jälkeen hänellä on mahdollisuus pelastua tai joutua kärsimykseen. Juutalaiselle kuolema ei ole ihmisen olemassaolon loppu, mutta uskontona se keskittyy enemmän tämänpuoleiseen elämään. Kristinuskon on ollut juutalaista taustaansa kiinnostuneempi kuolemattoman sielun tuonpuoleisesta tilasta. Katolisuus kehitti opin kiirastulesta samoin kuin marttyyriudesta. Luterilainen läntinen valtakirkkomme ei nykyisellään paljon korosta kuoleman dogmatiikkaa ja on erityisen vaitonainen suhteessa oppiin helvetistä. Ortodoksinen kirkko puhuu perinteensä mukaan tuonpuoleisesta, ”tuonilmaisista”, paljon enemmän.

Islamissa uskotaan, että ruumiin kuollessa fyysinen elämä loppuu ja asettuu lepoon, kunnes ylösnousemuksen hetkellä Allah tuomitsee elävät ja kuolleet. Ihmisen hyvät ja pahat teot ovat kirjattuina Tekojen kirjaan. Tilinteon vaiheessa kirja punnitaan, ja ne joiden hyvät teot painavat enemmän kuin pahat, pääsevät paratiisiin. Ne joiden pahat teot painavat enemmän, joutuvat kiirastuleen tekojensa mukaiseksi ajaksi.

Intiassa, Kiinassa ja Japanissa syntyneet idän suuret uskonnot ovat vähemmän ihmiskeskeisiä.

Niiden maailmankuva on syklinen. Mikään olemassaolossa ei ole pysyvää, vaan kaikki on jatkuvassa virtaavassa tilassa, ja ihmisen yksilöllisyys on oikeastaan vain harha. Hindulaisuus opettaa, että on olemassa pysyvä sielu, joka jää eloon kuoleman jälkeen. Buddha opetti kuitenkin, että sielu on vain joukko kokemuksia, joka haihtuu pois kuolemassa. Molemmissa uskonnoissa ihmisen tekojen summalla eli karmalla on välitön vaikutus hänen tulevan elämänsä muotoutumiseen. Moraalisten tekojen määrä ratkaisee buddhalaisuudessa, syntykö ihminen uudelleen vai onko hän saavuttanut nirvanan, irtautumisen kiertokulusta. Buddhan opetukset ovat saaneet paljon vastakaikua myös länsimaissa. Esimerkiksi sielunvaellukseen uskoo useampi suomalainen kuin yleensä luullaan.

Suuret maailmanuskonnot ovat kanonisoineet oppinsa ja rituaalinsa pyhissä teksteissään, mutta kuoleman kohtaamisessa pätevät myös muut tekijät kuten uskomukset, asenteet, menot, tavat ja säännöt, joita ihmiset noudattavat pitämättä välttämättä toimiaan uskontona. Kansanuskon näkyy myös modernin ihmisen mielessä ja menoissa erityisesti silloin, kun ”kuolema käy”. Nämä tavat ovat jatkuvassa kehityksen ja uudistumisen tilassa. Suomalainen tapakulttuuri on osoittanut uudistumisen kykyä, joka uhmaa käsikirjoja. Kun toisen maailmansodan jälkeen alettiin syyttää kynttilöitä sankarihaudoille, tapa levisi nopeasti kaikille suomen hautausmailla. Nykyään hautausmaat loistavat kynttilämerinä sekä pyhäinpäivänä että jouluna.

Kolmannen vuosituhaten alun suomalainen elää arvohämmennyksessä, jota leimaa tarjonnan moninaisuus ja jonkinlainen uushaku uskonasioissa. Jaettu ”lapsenuskon” perinne häipyi pirstaletiedon tieltä. Elämälle etsitään tarkoitusta ja mielekkyyttä yksilökeskeisesti, ja kristinuskon käsityksille elämästä ja kuolemasta etsitään vaihtoehtoja muista uskonnoista. Myös ateismi ja ns. biologinen maailmankatsomus voidaan luokitella tällaiseksi vaihtoehdoksi.

Geenitutkija sairastui harvinaiseen syöpään. Alan tiedeyhteisö yhdisti voimansa hänen auttamisekseen. Arvostettu viikkolehti kirjoitti: ”Yhteen kokoontuneella joukolla oli käytössään kaikki maailman merkittävä tieto syövän hoidosta ja tutkimuksesta.” Maailman parhaat patologit katsoivat syöpänäytteen, ja hoito perustui näytteen solujen geneettisten ja solubiologisten ominaisuuksien

analyysiin. Kasvaimesta viljeltiin solulinjoja, joiden avulla tutkittiin tuhansien lääkeaineiden vaikutukset soluihin. Englannissa kartoitettiin sekä potilaan että hänen syöpänsä koko genomi. Cambridgessa toimivan Sanger-instituutin professori sanoi haastattelussa: ”Perimäkartoituksen tekniikka kehittyy huimaa vauhtia, ja laitevalmistajat näkevät geenitutkimuksissa tulevaisuuden markkinat. Uskon, että 10–20 vuoden kuluttua ihmisen genomi kartoitetaan jo syntymässä. Siitä saadaan niin paljon elämän kannalta hyödyllistä tietoa.”

Kun haluttiin tutkia geenitutkijan kasvaimen vaikuttavien reseptoriestäjien vaikutuksia hiirillä, jouduttiin koe-eläimet tuhoamaan maahantulo-tarkastuksessa, koska kuljetuslaatikon kansi oli ollut auki. Molekyylitutkijat myöhästivät. Kun kokeet vihdoinkin voitiin tehdä, syöpä oli jo levinnyt, eikä potilasta voitu enää pelastaa. ”Voi sanoa, että onnistuimme osittain”, sanoi syöpätautien professori samassa artikkelissa.

Ystävänä Patrick kuoli vuosi sitten. Hänellä oli todettu kuusi vuotta aikaisemmin syöpä, jonka kasvu pysyi kurissa lääkeshoidolla. Hän oli oireeton, kunnes hoito menetti yhtäkkiä tehonsa. Kokeiltiin toista. Se ei sopinut lainkaan, ja ystävänä tilanne huononi muutamassa viikossa. Kuudenkymmenen kahdeksan vuoden ikäinen sosiologian professori ehti olla vasta viikon eläkkeellä lykättyään työelämän jättämistä niin pitkään kuin se oli mahdollista. Kolmisen kuukautta ennen kuolemaansa Patrick ilmoitti meille kolmikymmenvuotisen avioliittonsa päättymisestä avioeroon. Ennen sairaalaan joutumistaan hän oli juuri myynyt talonsa asuttuaan siinä niinikään kolmekymmentä vuotta. Hän kirjoitti: ”En ole koskaan elämässäni asunut yksin. En tiedä millaista se on.”

Ystävänä kuolema herätti minussa ankaraa surua, kaipausta, vihaa, neuvottomuutta ja epävarmuutta. Tuttu tie oli yhtäkkiä täynnä kuoppia ja niljaisia kumpareita, ja tasapainon säilyttäminen oli vaikeaa. Pääni on täynnä kysymyksiä, jotka ovat yhtä aikaa suuria, perustavaa laatua olevia ja tavallaan myös turhia, koska niihin ei saada vastauksia. Miksi nämä ihmiset kuolivat? Onko kuolemalla jokin ”syy”? Kuolivatko he ”ennen aikojaan”, ja mikä olisi ollut ”oikea” aika kuolla? Olisiko heidän kuolemansa voitu estää? Olisiko se pitänyt voida estää? Kuoliko geenitutkija, koska tullilaboratorio ei päästännyt hiiriä Suomeen?

Kuoliko ystävänä Patrick, koska hän sai huonoa hoitoa? Vai kuoliko hän, koska hänellä ei ollut enää syytä elää? Miten suhtautua kuolemaan? Onko ihmisen hyödyllistä unohtaa kuoleman olemassaolo ja keskittyä elämiseen, vai tekeekö elämän rajallisuuden ajattelemisen meidät viisaammiksi? Onko kuoleman pelkääminen pahempaa kuin itse kuolema? Voiko kuolemaan valmistautua?

Näitä kysymyksiä on esitetty niin kauan kuin ihmiskunta on ollut olemassa. Vastauksia ei ole helppo löytää, ja kukin meistä kartoittaa maisemaansa niillä maamerkeillä, joita elämä on eteemme tuonut. Viikkolehden artikkelista huokuu usko tieteseen. Rivien välistä voidaan lukea toivorikas ajatus, että kuolema voidaan voittaa, kunhan tiede vielä hieman kehittyy.

Nykyaikana puhutaan kuoleman kieltämisestä. Sosiologi Zygmund Baumann sanoo kirjassaan *Mortality, Immortality and Other Life Strategies*, että modernissa ja postmodernissa yhteiskunnassa kuolema on skandaali, ristiriita tietoiselle ihmiselle. Kulttuuriset instituutiot kuten uskonnot, kirkot, sairaalat ja hygienia yrittävät löytää ulos umpikujasta. Elämä omistetaan terveydelle, kunnolle ja sairauden välttämiseksi, joista nykyään usein kirjoitetaan tieteis- tai terveyskontona. Tuloksena on arkielämän patologisoituminen, medikalisaatio.

Baumannin lausuma kuoleman kieltämisestä on kirjoitettu kaksikymmentä vuotta sitten. Terveyskonto on tässä ajassa saavuttanut kulttuurissamme ennalta arvaamattomat mittasuhteet. Näen sen harrastajien piirin laajenneen maailmanuskonnoksi, jolla on ylipappinsa, mesenaattinsa, pelastusoppinsa ja kuolemattomuusteensinsä. Terveillä elintavoilla, syömällä tiettyjä aineita kuten vaikkapa omega-3-rasvahappoja, yhä paranevilla syöpähoidoilla ja elinten siirtämisellä uskotaan voitavan kuolemaa lykätä yhä vain tuonemmaksi, niin kauaksi, että se häipyä kokonaan näköpiiristä. Nykyään voisi jo sanoa: ”Syö omega-3-rasvahappoja tai kuolet!” Tieteen voimaan uskoneen tutkijan voidaan ajatella uhranneen tai pyhittäneen ruumiinsa tieteen alttarille.

Uskonnonhistorioitsija ja kulttuurikriitikko Ivan Illich kärjisti ajatuksen lääketieteen vallasta

Rivien välistä voidaan lukea toivorikas ajatus, että kuolema voidaan voittaa, kunhan tiede vielä hieman kehittyy.

>>

Olen aina pitänyt medikalisaation perimmäisenä syynä ihmisten kuolemanpelkoa.

väittämällä, että ”lääketieteellisen systeemin” institutionaaliset, sosiaaliset ja kulttuuriset vaikutukset muovaavat vaarallisella tavalla ihmisten käsityksiä kivusta, sairaudesta, vammaisuudesta ja kuolemasta. ”Kipu, sairaus ja kuolema olivat aikaisemmin osa elämää, nyt lääketiede on tehnyt niistä patologioita. Mikä aikaisemmin kuului elämäntaidon piiriin ja kohdattiin normaalina, kaikille kuuluvana vastoinikäymisenä, on nyt katastrofaalista. Rikkaasti ja tietoisesti eletyn elämän hauraus, ihmisen yksilöllisyys ja sosiaalinen avoimuus tekevät kivun, sairauden ja kuoleman kokemukselta ihmisen olemassaolon olennaisia puolia. Niiden autonominen kohtaaminen ja kestäminen ovat terveyden perusta”.

Olen aina pitänyt medikalisaation perimmäisenä syynä ihmisten kuolemanpelkoa. Tautien torjumisen ja parantamisen taustalla on ollut niin järkevä kuin täysin luonnollinenkin tarve ehkäistä kärsimystä, pitää huolta, parantaa ja auttaa. Teknologian ja varallisuuden kehittyessä keinot ovat parantuneet, ja nyt järjestelmää hallitsevat lääketehaat ja laitevalmistajat, jotka tutkijoiden myötävaikutuksella luovat uusia markkinoita kuin omalle erikoisalalleen.

Jos haluamme ajatella kuoleman kieltämistä *ad absurdum* ja toisaalta sen tietoista hyväksymistä eräänlaisena aatteiden kilpailuna, ei ole epäilystäkään siitä, kumpi voittaa. Filosofien mietteet elämän rajallisuudesta ovat hyttysten ininää, kun toisella puolella on ihmisten kuolemanpelkoa, tutkijoita, potilasyhdistyksiä ja sairausvakuutusjärjestelmiä hyväksikäyttävä ja tietoisesti manipuloiva maailmanlaajuinen kaupallis-teollinen koneisto. Sanoilla ”valtava kehitys” on maaginen kaiku, jonka avulla meitä ihmisiä viedään kuin pässiä narussa kohti mitä epärealistisimpia utopioita. Onko jokaisen syntyvän ihmisen genomin kartoitus todella elämän kannalta hyödyllistä tietoa? Onko se mahdollista, ja mitkä olisivat sen yhteiskunnalliset vaikutukset?

Jos emme halua kokonaan kieltää kuoleman todellisuutta, mitä mahdollisuuksia meille jää kuolemanpelkomme voittamiseen? Monet elämän tapahtumat voivat herättää todellisuuteen: ystävän kuolema, vakava sairastuminen, töistä erottaminen, avioero tai vaikkapa joutuminen

vanhainkotiin. Ne muistuttavat, ettemme ole kaikkivoipia, mutta samalla ne saavat meidät ajattelemaan kiitollisuudella sitä, mikä vielä on jäljellä. Ne auttavat elämään autenttisen elämän. Autenttisesta elämästä puhuu myös Abbé Pierre, vuonna 2007 kuollut ranskalainen pappi, kansanedustaja ja Emmaus-liikkeen perustaja: ”Todellinen elämä alkaa, kun menetämme illusioimme. Kun siirrymme illusioista todellisuuteen, meistä tulee ihmisiä.”

Monet ajattelijat ovat voittaneet kuolemanpelkonsa toteamalla, että kuoleman jälkeen ei seuraa mitään. Epikuroslainen filosofi Lukretius kirjoittaa: ”Katso taaksesi niin näet, mikä tyhjiys on vallinnut aikana, jolloin emme vielä olleet syntyneet. Se on luonnon meille antama peilikuva ajasta, joka seuraa kuolemaamme. Mitä kauheaa siinä on, mitä suremista? Eikö se ole rauhallisempi tila kuin syvin uni?”

Fatalismin ja kuolemaa vastaan taistelemisen väliin sijoittuu Amerikan intiaanien vertauskuva joesta: ”Joki on vahva, se tekee työn; luota jokeen! Ihmisen tehtävä on pysyä valppaana mela kädessä ja meloa, ohjata kanoottia, jotta matka olisi helpompi ja kulkisimme tehokkaammin. Emme voi pidättää jokea emmekä voi muuttaa sen suuntaa.”

Abbé Pierre kertoo muistelmissaan, että hän uskoi lapsuudestaan lähtien kuolevansa nuorena. Hän eli 93-vuotiaaksi ja sanoi ennen kuolemaansa: ”Lähdenkin tästä pian pitkälle lomalle.” Abbé Pierren Suomessa asuneelta aikalaiselta ja ystävältäni, kirjailija Anne Friediltä, kysyttiin 1990-luvun radiohaastattelussa, pelkääkö hän kuolemaa. ”En mine pelke”, sanoi Anne. ”Mine olen utelias. Mine haluan tietä, mite on kuoleman jälkeen!” Tämä reipas lausunto on minua itseäni rauhoittanut eniten, kun uutiset ystävien poismenosta ovat tuoneet eteeni ajatuksen omasta kuolemasta. ■

Kirjallisuutta

- Baumann Zygmund. *Mortality, Immortality and Other Life Strategies*. Polity Press, Cambridge 1992.
- Illich Ivan. *Medical Nemesis. The Expropriation of Health*. Calder & Boyars, Lontoo 1975.
- Illich Ivan. *L'obsession de la santé parfaite. Le Monde Diplomatique*, Mars 1999, s. 28–36.
- Jäämeri Hannele. *Maailman tutkituin syöpä. Suomen Kuvalehti* 2010 (41): 22-9.
- Pentikäinen Juha. *Kuoleman ja ruumiin käsittämisestä eri uskonnoissa. Duodecim* 2011 (13): 1281-91.
- Vainio Anneli. *Missä kalat syövät puiden lehtiä. Duodecim*, Helsinki 2008.